

Methodology of Interpretation of Al-Quran System and Interpretation of Al-Quran by Balfarqan Abdolhamid Farahi

Abdollah Mirahmadi¹ | Seyedeh Zainab Hosseini²

1. Corresponding Author: Assistant Professor Quran and Hadith Sciences in Kharazmi University, Tehran, Iran, Email: mirahmadi_a@khu.ac.ir
2. PHD student in Rfiat- al Mustafa Tehran Seminary, Tehran, Iran

Article history: Received 1 October 2018;

Received in revised form 3 May 2021;

Accepted form 3 May 2021

Abstract

In the field of methodology of interpretation, it is imperative to recognize the criteria and criteria used in each interpretation in order to clarify the method and resources invoked by each interpreter in the interpretation. The present paper, by describing and analyzing the content, and by reviewing the documents and the library, has been devoted to the methodology of interpreting Al-Quran's system and interpreting Al-Quran Balfarqan. Farahi is one of the most prominent people who has developed the Quranic system theory as a new way of interpreting the Qur'an. His view of the proportions and system of the Qur'an is to explain the unity and unity of the content and the contents of verses and surahs of the Quran. Farah for interpretation, according to his categorization, uses one principle and several attributes: the principle of the Qur'an itself is the best interpreter of its verses, and the consequence includes such things as prophetic hadiths and the words of the Companions, the descent of desires, the use of the words to the Arabs, The word and the root of the word and the books of the past prophets. His method in the commentary also firstly relied on the Quran itself to understand the true meaning of the verses and then the interpretation based on each of the followers. However, he does not recognize reason for reason in the sense of philosophical and logical reason in the interpretation of a position, and in general he has a literary tendency in the "interpretation of the rule of law and the interpretation of al-Qur'ān Balfarqān". In this research, Farahi's interpretation method is explored by explaining each of the above.

Keywords: Quranic Interpretation, Interpretative Method, Qur'anic System, Content Unity, Farahi.

1. Introduction

Addressing the Quranic verses alongside each other has a long history in interpretative studies. The fundamental concern of the Qur'anic scholars has always been to prove that the Holy Qur'an, with the gradual decline of over two decades, has been developed in the present manner which is available to us with wisdom and divine grace. The design of subjects such as "the order of the verses" in the early centuries, addressing "the fitting of verses and surahs alongside each other" in later centuries and theorizing in the area of "coherence and transplantation of Surahs of the Qur'an" in all new studies in order to prove the order of revelation, the verses of the Holy Qur'an are given. The efforts of the early scholars who began from the 4th century AH were more likely to prove the miracle of the Quran through the existing order of words and phrases. Addresses (338 AH), Bakhlayyat (M 403 AH) and Jorjani (May 471 AH) are the representatives of such a theory. In the Middle Ages of the Qur'anic scholars, in addition to paying attention to the issue of order, the proportion between the verses and even the surahs was a way of discovering the essential interests of the surah and the pleasures contained therein. Tabriz (548 AH), akhrrasy (606 AH), Bekha'i (M 885 AH), Zarkashi (M 794 AH) and Siouti (M 911 AH) are the most prominent proponents of the above theory.

Journal of Subcontinent Researches, Vol. 15, No.44, 2023, pp.195-210.

DOI: 10.22111/jsr.2021.26956.1838

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

In the fourteenth century, the Qur'an's commentaries traveled a new path by promoting a wave of reformism and scientificism and the slogan of returning to the Qur'an. Meanwhile, special attention to the discovery of surah and the unity and coherence of Quran surahs is a common thread between contemporary interpretations. As the design of issues such as context, axis, section, verse, and relevance of the verse is abundantly visible in these interpretations. Addressing the theory of "unity and coherence of the Qur'anic surahs" in all the contemporary interpretations of the Islamic world, it has support from the Indian subcontinent to Egypt, Syria and Iran. In this regard, perhaps the most serious theoretical work on the inner coherence of the Surahs and beyond can be seen about the unity of the entire Quran in the works of Farah.

Abdul Hamid (Hamid al-Din) Farahi (1280-1999) is a scholar of Jalil Al-Qarad Muslim, a Sunni commentator on contemporary scholarship and a student of Allamah Shabli Nomani. He is one of the most prominent authors of this century in the Indian Subcontinent in various sciences, who have published valuable and unpublished works and various Nafisi treatises in different languages, each of which is unimaginable in its own right. Among his works, "The Interpretation of the Al-Quran System and the Interpretation of Al-Qur'an Balfirqan" is a deep encyclopedia that is written about the interpretation and interpretation of the Holy Qur'an, its eloquence and rhetoric, its contents, and all that is related to the Quranic sciences.

1.1. Research methodology

The present study, by describing and analyzing the content and using a bibliographic and bibliographic review technique, has been applied to the methodology of interpreting Al-Quran's system and interpreting Al-Quran by Balfaraghan Abdolhamid Farahi. Through this method of research, one can find resources, expertise, particular interpretative views, and the way Farahi's argument is based.

2. Discussion

One of the undeniable necessities of the research process is the methodology of the methodology. This knowledge seeks to identify the appropriate methods for any research based on the method of knowledge, the type of reasoning, the subject of the research, the type of view of the subject, the method of data analysis, the level of data analysis, and the quality of utilization of resources. Therefore, the knowledge of methodology can be considered as the practical logic of research in any science and the infrastructures necessary to understand that science. Methodology has different uses. What is meant in this research is methodology, which means extraction of Farahi's method and resources in the Qur'anic interpretation process; in this way, he can derive his criteria in understanding comprehension issues.

In other words, for the sake of accurate knowledge of Farah's intellectual system, the methodology of his interpretation seems necessary.

The necessity of the methodology of the interpretations is that the public does not regard his commentators as observing a particular pattern and understands the concepts and teachings of the Quran in a nonhuman way and is equally available to the audience. Therefore, the presentation of interpretative doctrines is useful in the form of a systematic model. The outcome of the recognition of the Quran's interpretative methods, the extraction of the method and resources referenced by each interpreter, the influence of religious tendencies and the specialties and personal tastes on the Quranic interpretation

3. Conclusion

So far, there has not been a comprehensive and independent research on explaining Farah's vision, his interpretive method and his intellectual positions. However, in some articles during the course of addressing the theory of coherence of the Qur'an to contemporary contemporary jurists, Farahi's approach is mentioned in this regard. In the articles on "The Coherence of the Qur'an; The Approach to" Reformation "in the Interpretation" (Aghayi, 2007) and "The Coherence of the Qur'an from Theory

to Practice: Comparing the Farahi's Reasoning and Hawi's Interpretative Method" (Hemo, 2009). Briefly, Farahi's view on the order and the consistency of Quran is explained. In the article "Al-Mu'alm'Abd al-Hamid al-Farahi and the Faud al-Darsat al-Quraenyah", only Farahi's personality and bibliography are reserved. (Sharqawi, 2016)

In some studies, while recounting the character and works of Farahi, they briefly describe his view of the theory of order. The articles by Alamam Abdulhamid al-Farahi and Muhajfi Tafsirah, "The Al-Quran System and the Interpretation of Al-Qur'an Balfirqan" (Sharangi, 2004) and "Arawat al-Sheikh Abdul Hamid al-Farahi, in the full range of issues in the interpretation of al-Qur'an al-kerim" (Bandari Nawi, 2016) are an example of this research. In the meantime, the only work that has been compared with a relatively comprehensive approach and from a critical point of view to explaining Farah's method is the book, "Alamam Abdul Hamid al-Farahi and Jahadeh al-Tafsir and Al-Quran." (Narrator, 1436)

Despite the efforts of the abovementioned researchers, the present paper tries to analyze and explain precisely the content of Farah's interpretation, the method of confronting him with his sources and his approach to the Qur'anic and interpretive sciences.

4. References

The Holy Quran.

- Aghaei, Seyed Ali. (2009). The Coherence of the Quran from Theory to Practice: A Comparative Approach to Farahi Aslahi and Hawi, **Journal of the Book of the Dean**, 12(144): 71-79.
- Aghaei, Seyyed Ali. (2007). Coherence of the Qur'an; Approach "Correctional Factor" in Interpretation, **Journal of Quranic Studies**, 13(49-50): 216-259.
- Bandari Nawi, Khalid. (2016). Ara 'al-Sheikh, Abdulhamid al-Farahi, the author of the full text of the commentary on the Al-Qur'an al-Qur'im, **Electronic Journal of Elementary Questions**, No. 1.
- Bokhari, Muhammad ibn Isma'il, Abdullah. (2001). **Al-Jumal Al-Musa'd Al-Sahi'ah Al-Muqdir, I am the Messenger of Allah, the Prophet (peace be upon him), Sufi'ul al-Bukhari**, Damascus, the publishing house of Tar-e-Towq al-Najah (Mosur al-'Alnjah).
- Bose, Muhammad. (2011). **Al-Taji and Muhammad, in the commentary on Al-Qur'an and Al-Qur'an, in the following day**, Marrakesh: Bina.
- Daraz, Muhammad ibn Abdullah. (2005). **Al-Nub'a al-Amim, New Commentary on Al-Qur'an al-Kireem**, Egypt, Dar Al-Khalam Publications and Publishing.
- Farahat, Mohammad Iqbal Ahmad. (2006). Principles of Interpretation with Allama Al-Farahi, **Journal of Sharqah University for Sharia and Humanities Sciences**, 3(2): 131-153.
- Farahi, Abdul Hameed. (2008). **Interpretation of Al-Quran's System and Interpretation of Al-Quran Balfarqan**, India: Al-Dara'at Al-Hameidi Publishing.
- Farahi, Abdul Hameed. (2009). **Al-Nazam**, India: Al-Maqba'at al-Hamidiyah.
- Farahi, Abdul Hamid. (2002). **Mofdat al-Quran: The New Comments on the Explanation of Al-Faqah Al-Quranay**, Beirut: Dar al-Fariba Islamic Publishing.
- Farahidi, Khalil bin Ahmad. (1985). **Book Al-Ain**, Baghdad: Publishing Dar and the School of Al-Hilal.
- Fatahizadeh, Fathyyih, Afsardir, Hosein. (2019). The Influence of Siyyid Ahmad Khān Hindi's Ideas on His Interpretative Thoughts, **Journal of Subcontinent Researches**, 11(36): 195-214.
- Goli, Mahnaz. (2015). A survey on Sayyed Ahmad Khan Hindi's Viewpoint on Miracle, **Journal of Subcontinent Researches**, 7(22): 69-92.
- Hari, Abolfazl. (2011). About the Book of Consistency in the Quran: A Study of the Concept of Order in the Qur'an, The Corrective Effect of Morsetzar Mir, **Journal of the Book of the Dean**, 163: 51-59.
- Hassani Talebi, Abdulhaybn Fakhr al-Din. (1999). **The name of the Day of Immigration in the history of Allah (PBUH), Al-Qur'an (PBUH)**, Beirut: Dar Ibn Hazm Publishing.
- Ma'rfat, Mohammad Hadi. (1994). **Al-Ta'mhid al-Quran**, Qom: Mustafa al-Nasir al-Islami.
- Mir, Mustansar. (2013). Elephants, Birds and Huge Crusher: Farahi's Interpretation from Surah Fil, Translation by Abolfazl Hariri, **Journal of the Book of the Dean**, 75(195): 1989-95.
- Mir, Mustanser. (2007). The Convergence of Surah in the Quran, A Transformation in the Interpretation of the Qur'an in the Twentieth Century, Translated by Mohammad Hassan Mohammadi Mozaffar, **Journal of Mirror Research**, 18(107-108): 2-9.

- Naghavi, Seyyed Ali Muhammad. (2014). **Commentators and commentators in India**, New Delhi: Alfa Arte, Noida (U.P.).
- Ravi, Mohammad Farid. (2014). **Alamam Abdulhamid al-Faraei and Jahadeh al-Tafsir and Sciences al-Quran**, Malaysia: Dar al-Shakir publishing house and Al-Nashar.
- Sharangi, Mohammadiyosof. (2004). Alamam Abdulhamid al-Faraei and Muhajya Fayyazareh “Al-Quran System and Interpretation of Al-Qur'an Balfirqan”, **Journal of the Damascus University for Economic and Legal Sciences**, 20(2): 459-487.
- Sharqawi, Amr. (2016). Al-Mu'alim, Abdul Hameed al-Farahi, and Faqih al-Durawat al-Quranieh, **Magazine of Al-Darsat al-Dinay**, No. 3.
- Zarkashishi, Badr al-Din Muhammad ibn Abdullah. (1989). **Al-Burhan Fayyat al-Quran**, Beirut: Dar al-Ma'rfah Publications.

Cite this article Mirahmadi, Abdollah; Hosseini, Seyedeh Zainab. (2023). Methodology of Interpretation of Al-Quran System and Interpretation of Al-Quran by Balfarqan Abdolhamid Farahi. *Journal of Subcontinent Researches*, 15(44), 195-210. DOI: [10.22111/jsr.2021.26956.1838](https://doi.org/10.22111/jsr.2021.26956.1838)

روش‌شناسی تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان عبدالحمید فراهی

دکتر عبدالله میراحمدی^۱ | سیده زینب حسینی^۲

۱. نویسنده مسئول: استادیار علوم قرآن و حدیث دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران، ایمیل: mirahmadi_a@khu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی مؤسسه حوزوی رفیعه المصطفی، تهران، ایران

چکیده

در حوزه روش‌شناسی تفاسیر، بازساخت ملاک‌ها و معیارهای استفاده‌شده در هر تفسیر الزامی است تا از این رهگذر روش و منابع مورد استناد هر مفسر در تفسیر روشن شود. نوشتار پیش‌رو، با روش توصیف و تحلیل محتوا و با بررسی اسنادی و کتابخانه‌ای به روش‌شناسی تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان پرداخته است.

فراهی از برجسته‌ترین افرادی است که نظریه نظام قرآن را به‌عنوان روشی تازه در تفسیر قرآن پی‌ریزی کرده است. مراد وی از تناسب و نظام قرآن، تبیین یکپارچگی و وحدت محتوایی و مضمونی میان آیات و سوره‌های قرآن است. فراهی برای تفسیر، مطابق با دسته‌بندی خود از یک اصل و چند تبع بهره می‌برد؛ اصل، خود قرآن است که بهترین مفسر آیات خویش است و تبع شامل مواردی همچون احادیث نبوی و اقوال صحابه، شأن نزول، استعمالات لغت نزد اعراب، لغت و ریشه کلمه و کتب انبیای پیشین است. روش او در تفسیر نیز ابتدا تکیه بر خود قرآن برای درک معنای حقیقی آیات و سپس تفسیر براساس هریک از تبع‌های بیان‌شده است؛ باین‌حال او برای عقل به معنای عقل فلسفی و منطقی در تفسیر جایگاهی نمی‌شناسد و به‌طورکلی گرایش ادبی دارد. در پژوهش حاضر روش تفسیری فراهی با تبیین هریک از موارد فوق بررسی می‌شود.

واژه‌های کلیدی: تفسیر قرآن، روش تفسیری، نظام قرآن، وحدت محتوایی، فراهی.

۱- مقدمه

پرداختن به چینه‌های قرآن در کنار یکدیگر، سابقه‌ای دیرین در مطالعات تفسیری دارد. دغدغه اساسی قرآن‌پژوهان همواره بر آن بوده است تا اثبات کنند قرآن کریم با وجود نزول تدریجی در طی دو دهه، به‌صورت کنونی که در اختیار ماست با حکمت و فیض الهی تدوین یافته است. طرح موضوعاتی مانند «نظم میان آیات» در سده‌های متقدم، پرداختن به «تناسب قرارگیری آیات و سوره‌ها در کنار یکدیگر» در قرن‌های متأخرتر و نظریه‌پردازی در زمینه «انسجام و پیوند سوره‌های قرآن» در مطالعات جدید همگی در راستای اثبات چینش و حیانی آیات قرآن کریم است. در این میان، در سده چهاردهم با ترویج موج اصلاح‌طلبی و شعار بازگشت به قرآن، تفاسیر قرآن مسیر تازه‌ای را پیمودند. اهتمام ویژه نسبت به کشف غرض سوره و

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۵، شماره ۴۴، ۱۴۰۲، صص ۱۹۵-۲۱۰.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۱۳

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۰/۰۲/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۰۹

استناد: میراحمدی، عبدالله؛ حسینی، سیده زینب. (۱۴۰۲). روش‌شناسی تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان عبدالحمید فراهی، مطالعات

شبه‌قاره، ۱۵(۴۴)، ۱۹۵-۲۱۰.

DOI: 10.22111/jsr.2021.26956.1838

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© نویسندگان

پرداختن به وحدت و انسجام سوره‌های قرآن حلقه مشترک میان تفاسیر معاصر است. چنان‌که طرح مسائلی مانند سیاق، محور، مقطع، فقره و ربط آیه به‌وفور در این تفاسیر قابل مشاهده است. پرداختن به نظریه «وحدت و انسجام سوره‌های قرآن» در تمام تفاسیر معاصر جهان اسلام از شبه‌قاره هند تا مصر و سوریه و ایران طرفدارانی دارد. از نظر صاحب‌نظران، نقش شبه‌قاره هند بسیار پررنگ است، به‌گونه‌ای که از آغاز سده سیزدهم روش‌های نوین تفسیری در میان مسلمانان آن پدید آمد (فتاحی‌زاده و افسردیر، ۱۳۹۸: ۱۹۶) شاخص‌ترین رویکردهای نواندیشانه قرآن در تفسیر سید احمد خان هندی نمایان است. او در تفسیرش تلاش کرده است دیدگاه‌های خود را پیرامون آیات بر پایه علوم تجربی و مادی بنا نهد؛ از این‌رو مورد انتقاد قرار گرفت (ر.ک: گلی، ۱۳۹۴: ۷۰-۷۱) برخلاف رویکرد تجدیدگرایانه و مخالف سنت تفسیری سید احمد خان هندی، برخی با پایندی به قواعد تفسیری و با در نظر گرفتن رویکردهای زبان‌شناسانه، در پی اثبات انسجام متنی و محتوایی قرآن برآمده‌اند. شاید بتوان جدی‌ترین تلاش نظری پیرامون انسجام درونی سوره‌ها و فراتر از آن پیرامون وحدت کل قرآن را در آثار فراهی مشاهده کرد. عبدالحمید (حمیدالدین) فراهی (۱۳۴۹-۱۲۸۰) از علمای جلیل‌القدر مسلمان، مفسر سنی مسلک معاصر و از شاگردان علامه شبلی نعمانی است که تألیفات چاپ‌شده نفیسی به زبان‌های مختلف نگاشته است. در میان تألیفات او، «تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان»، دائرةالمعارف عمیقی است که درباره تأویل و تفسیر قرآن کریم و فصاحت و بلاغت و مفردات آن و هرآنچه به علوم قرآن مربوط است، نگاشته شده است.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

در جهت آگاهی دقیق از منظومه فکری فراهی روش‌شناسی تفسیر او ضروری به نظر می‌رسد. پاسخ به پرسش‌هایی چند تأثیر بسزایی در شناخت اندیشه فراهی و از همه مهم‌تر روش‌شناسی تفسیر وی دارد؛ این پرسش‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- فراهی از چه روش‌هایی برای اثبات یا تبیین مباحث تفسیری بهره گرفته است؟
- ۲- میزان استفاده فراهی از منابع عقل و نقل به چه مقدار بوده است؟
- ۳- گونه‌های نظم قرآن از منظر فراهی چیست و چه تفاوتی با دیدگاه سایر قرآن‌پژوهان دارد؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

روش‌شناسی تفاسیر، ضرورت اجتناب‌ناپذیر پژوهش‌های جدید قرآنی است. اهمیت روش‌شناسی تفاسیر زمانی پررنگ‌تر می‌شود که به ابعاد مختلف این دانش در جهت دستیابی به روش صحیح تفسیر قرآن، همچنین طبقه‌بندی تفاسیر براساس مبانی و قواعد تفسیری توجه بیشتری شود؛ از این‌رو ارائه آموزه‌های تفسیری در قالب الگویی روشمند مفید و ضروری است. برآیند شناخت روش‌های تفسیری قرآن، استخراج روش و منابع مورد استناد هر مفسر، تأثیر گرایش‌های مذهبی و تخصص‌ها و سلیقه‌های شخصی بر مقوله تفسیر قرآن است.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

پژوهش حاضر، با روش توصیف و تحلیل محتوا و با بهره‌گیری از تکنیک بررسی اسنادی و کتابخانه‌ای به روش‌شناسی تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان عبدالحمید فراهی پرداخته است. از رهگذر این شیوه پژوهش می‌توان به منابع، تخصص، دیدگاه‌های خاص تفسیری و نحوه استدلال فراهی پی برد.

۱-۴- پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهش جامع و مستقلی پیرامون تبیین دیدگاه فراهی، روش تفسیری او و مواضع فکری او صورت نگرفته است. هرچند در برخی از مقالات در خلال پرداختن به نظریه انسجام قرآن نزد قرآن‌پژوهان معاصر، به رهیافت فراهی در این زمینه

اشاره شده است. در مقاله‌های «انسجام قرآن؛ رهیافت «فراهی-اصلاحی» در تفسیر» (آقایی، ۱۳۸۶) و «انسجام قرآن از نظریه تا عمل: مقایسه روش تفسیری فراهی-اصلاحی و حوی» (آقایی، ۱۳۸۸) به صورت مختصر دیدگاه فراهی پیرامون نظم و انسجام قرآن تبیین شده است. در مقاله «المعلم عبدالحمید الفراهی وجهوده فی الدراسات القرآنیة» نیز تنها به شخصیت‌شناسی و کتاب‌شناسی فراهی اکتفا شده است (شرفاوی، ۲۰۱۶).

در برخی از پژوهش‌ها نیز ضمن بازشماری شخصیت و آثار فراهی به اختصار دیدگاه ایشان پیرامون نظریه نظم را تبیین کرده‌اند. مقاله‌های «الامام عبدالحمید الفراهی و منهجه فی تفسیره نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان» (شربجی، ۲۰۰۴) و «آراء الشیخ عبد الحمید الفراهی فی مسائل دقیقة فی تفسیر القرآن الکریم» (باندوی ندوی، ۲۰۱۶) نمونه‌ای از این پژوهش‌ها محسوب می‌شوند. در این میان، تنها اثری که با رویکردی نسبتاً جامع و فارغ از نگرش انتقادی به تبیین روش فراهی پرداخته، کتاب «الامام عبدالحمید الفراهی و جهوده فی التفسیر و علوم القرآن» است (راوی، ۱۴۳۶). در این اثر ضمن پرداختن به حیات اجتماعی، سیاسی و علمی فراهی، نسخه‌های چاپی و خطی آثار ایشان، اشاره شده است. در ادامه نیز آرای قرآنی وی در خلال برخی آثارش معرفی شده و در بخش پایانی کتاب نیز به تفصیل به تلاش‌ها و دیدگاه‌های علوم قرآنی فراهی پرداخته شده است. نسبت به حجم کتاب، تنها در بخشی خاص به روش فراهی در نظام القرآن اشاره شده است که برخی از محورهای آن با پژوهش حاضر اشتراک دارد.

با وجود تلاش پژوهشگران فوق، سعی تحقیق حاضر بر آن است تا با استخراج دقیق مطالب از تفسیر فراهی، روش مواجهه وی با منابع و رویکرد ویژه ایشان در مباحث علوم قرآنی و تفسیری تحلیل و تبیین شود.

۲- معرفی فراهی و روش‌شناسی تفسیر وی

شناخت مکان و زمان رشد هر اندیشمندی و پی‌بردن به فراز و فرودهای زندگی او، تأثیر فراوانی در بازشناسی شخصیت علمی او دارد. فراهی نیز مانند بسیاری از مفسران قرآن تحت تأثیر محیط و مسائل و پرسش‌هایی که در هر عصر مطرح است، در تفسیر آیات قرآن با گرایش خاصی به قرآن می‌نگرد؛ چنان‌که در تفسیر او از آیات قرآن تا اندازه‌ای فراوانی گرایش ادبی به چشم می‌خورد؛ افزون‌براین، با توجه به اینکه عموم مفسران براساس تنوع موضوعات قرآنی، مبانی، قواعد و گرایش تفسیری خویش را با پراکندگی به‌کار گرفته‌اند؛ تبیین روش‌شناسانه ملاک‌ها و معیارهای آنان ضروری به نظر می‌رسد. این امر در تفسیر فراهی نیز اهمیت دو چندان دارد، زیرا وی در پی آن است تا مبنا قرار دادن نظریه نظام، ساختار آیات را روشن سازد.

۳- شخصیت‌شناسی فراهی

عبدالحمید بن عبدالکریم بن قربان بن تاج علی فراهی انصاری، معروف به حمیدالدین و ابی احمد، در سال ۱۲۸۰ قمری در روستای فریها -یکی از بزرگ‌ترین روستاهای هند- به دنیا آمد که به همین سبب به فراهی مشهور شده است. او در خانواده‌ای علمی و بنام پرورش یافت و با متکلم و مورخ مشهور، محمد شبلی نعمانی نیز خویشاوندی داشت. در ۱۰ سالگی قرآن را حفظ کرد. طی مدت ۹ ماه زبان فارسی را آموخت به‌گونه‌ای که دیوان شعری به زبان فارسی دارد. سپس به آموختن زبان عربی روی آورد و به اندازه‌ای در این زبان تبحر یافت که کتاب جمهرة البلاغه را در ردّ عبدالقاهر جرجانی نگاشت. پس از آنکه در این دو زبان استاد شد، زبان انگلیسی را در دانشگاه علیگره آموخت و رساله‌ای در ردّ عقیده نصاری در باب شفاعت و کفاره به زبان انگلیسی تألیف کرد. سپس در همان دانشکده، زبان عبری را از مستشرق یهودی به‌نام جوزف هوروفیتس آموخت. این زبان بسیار برای او کارآمد بود و در مقایسه تطبیقی میان قرآن و تورات و همچنین در نوشتن ردیه علیه یهود و نصاری در برخی مسائل از آن استفاده کرد؛ برای نمونه در کتاب «الرأی الصحیح فیمن هو الذبیح»، سیزده دلیل تورات مبنی بر اینکه ذبیح اسحاق است را رد کرده است (حسنی طالبی، ۱۴۲۰: ۱۲۶۷/۸؛ نقوی، ۲۰۱۴: ۱۱۰-۱۰۸).

فراهی فلسفه جدید را در دانشگاه علی‌کره نزد مستشرق معروف توماس آرنولد فراگرفت و برای آموختن علوم نقلی و عقلی به شهر لکنؤ سفر کرد. او در علم قرآن تبحر داشت. معاصران او را «ترجمان قرآن» نامیده بودند. رشیدرضا درباره او می‌گوید: «او راه نوینی را در اسلوب تفسیری بنا نهاده و فهم مؤثری از قرآن دارد» (حسنی طالبی، ۱۴۲۰: ۱۲۶۷/۸). فراهی در حال تلاوت قرآن در نوزدهم جمادی‌الثانی سال ۱۳۴۹ قمری در شهر مئورا در شمال هند درگذشت (همان). در میان تألیفات چاپ‌شده فراهی، بیست و یک اثر به زبان عربی، چهار اثر به زبان فارسی، دو اثر به زبان اردو و یک اثر به زبان انگلیسی است. همچنین از وی تألیفات دست‌نویسی وجود دارد که پنج تألیف در حیطه قرآن و علوم قرآنی و دوازده تألیف در حیطه موضوعات مختلف است؛ برای نمونه از مهم‌ترین آثار فراهی عبارت‌اند از: الإمعان فی اقسام القرآن، مفردات القرآن، تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان، جمهرة البلاغه (در نقد نظریه محاکات و رد دیدگاه جرجانی) و... (ر.ک: راوی، ۱۴۳۶: ۵۲-۵۷).

۴- معرفی تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان

فراهی که نظرات جدید قابل‌توجهی در تفسیر قرآن داشته است، در چند رساله دیدگاهش را درباره پیوستگی اندام‌وار در قرآن عرضه کرده و از آن دفاع کرده است. وی که چارچوبی نظری برای تفسیر قرآن پدید آورده بود، شروع به نوشتن تفسیری بر قرآن کرد، ولی قبل از مرگش تنها توانست تعداد کمی از سوره‌ها را تفسیر کند (ر.ک: میر، ۱۳۸۶: ۵). در این میان، تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان، تفسیر بزرگ فراهی است که شامل تفسیر سوره‌های فاتحه، ذاریات، تحریم، قیامت، مرسلات، عبس، شمس، تین، عصر، فیل، کوثر، کافرون، لهب، اخلاص است (راوی، ۱۴۳۶: ۵۳). او به دلیل آگاهی وافر که در علوم مختلف مربوط به تفسیر قرآن از جمله صرف و نحو و بلاغت، علم حدیث، فقه، اصول، فلسفه و منطق... داشت، در تفسیر خود از همه این علوم برای فهم معانی قرآن و شرح کلمات و تفسیر مجملات آن بهره گرفته است. به نظر وی، کتاب‌های تفسیر نگاشته شده پیش از او، خواننده را از مقاصد عالی قرآن دور کرده و او را به صرف، نحو، معانی، بیان و... مشغول می‌کند (همان). از اینجا دانسته می‌شود که تفسیر وی بابتی را برای فهم کتاب خدا از آن جهت که وسیله‌ای برای هدایت مردم است، باز کرده و ایشان را به سعادت دنیوی و اخروی و وحدت در سایه قرآن رهنمون می‌کند.

۵- مفهوم لغوی و اصطلاحی نظام

نظم، از نظر لغوی گردآوری و ضمیمه کردن چیزی به چیز دیگر است. نظام به هر نحی که مروارید و مثل آن را نظم می‌بخشد، گفته می‌شود (ر.ک: فراهیدی، ۱۹۸۵: ۸، ۱۶۶). مراد از نظام در اصطلاح علمای علوم قرآن عبارت از ارتباط بعضی آیه‌های قرآن به بعضی دیگر است؛ به گونه‌ای که آیات مانند کلمه واحدی می‌شوند که دارای معانی هماهنگ هستند (ر.ک: زرکشی، ۱۴۱۰: ۱، ۳۶). بنابراین اگرچه مسائل یک سوره متعدد باشد، در کل یک کلام واحد است که اول سوره به آخر آن و آخر سوره به اول آن تعلق دارد و همه سوره یک هدف واحد را نشانه گرفته است و مفسر برای فهم قرآن ناچار است که به تمام سوره نظر داشته باشد (درآز، ۱۴۲۶: ۱، ۱۹۲).

درباره دلیل نام‌گذاری این اثر به «نظام القرآن»، ضرورت دارد معنای نظام را از منظر فراهی تبیین کنیم. به باور وی، مراد از نظام این است که سوره، یک واحد کامل بوده و جملات و آیات آن با هم هماهنگ باشند و در مرحله بعد با سوره قبل و سوره بعدش تناسب داشته باشد. اگر به همین ترتیب ادامه یابد، کل قرآن کلام واحدی می‌شود که با هم هماهنگ خواهند بود. زمانی که نظام در قرآن روشن شود، هر سوره صورت مشخصی می‌یابد که معانی آیات تحت عمود واحد به هم ربط خواهند یافت که دارای زیبایی و اتقان و وضوح می‌شوند (فراهی، ۱۳۸۸: ۷۴؛ راوی، ۱۴۳۶: ۶۳)؛ بنابراین به باور وی، افزون بر حسن ترتیب و حسن تناسب آیات و سوره‌های قرآن، عنصری فراتر از این دو یعنی وحدانیت وجود دارد که به کلام وحدت

بخشیده و آن را به واحدی فراتر از مجموعه اجزاء بدل می‌کند؛ بنابراین برای داشتن حُسن نظام لازم است کلام دارای حُسن ترتیب، حُسن تناسب و یکپارچگی و وحدانیت قوی باشد (فراهی، ۱۳۸۸: ۷۴-۷۷).

۶- اهمیت نظم

نظم به‌عنوان یکی از ارکان اعجاز قرآن از قرن سوم هجری مورد توجه اندیشمندان بوده است. مراد از نظم قرآن نیز استواری، همگونی کلمات و جملات و جایگزینی دقیق اجزای سخن است. چنان‌که در باور جاحظ، نظم قرآن در تمامی ارکان و اجزای آن جاری است و از گردهم‌آمدن اجزای مرتبط و در پیوند با یکدیگر پدید می‌آید و ساختاری هماهنگ را به نمایش می‌گذارد (جاحظ، ۲۰۰۲: ۱۳۰-۱۳۱).

از نظر فراهی، همان‌گونه که شناخت لطائف و ظرائف بلاغت و وجوه اعجاز به خودی خود هدف نیست، شناخت نظام و ارتباط معانی آیات نیز به‌تنهایی مقصود از آموختن آن‌ها نیست؛ بلکه مقصود، تدبّر در معنای قرآن و درک معنا و مفهوم آیات و سوره‌هاست و نظم تنها وسیله‌ای برای رسیدن به این مهم است. تدبّر در قرآن نیز وسیله‌ای برای رسیدن به هدایت و تقواست که دو اصل مهم برای بصیرت و تزکیه هستند. تفسیر قرآن بدون در نظر گرفتن نظم، صرفاً بیان پاره‌ای احکام و بیانات مجزا از قرآن است. فهم قرآن در پرتو نظم، با بخشیدن دید جامع به سوره‌ها، نوری تازه بر هر آیه قرآن می‌افکند. قرآن بدون نظم چیزی جز مجموعه‌ای از آیات و سوره‌ها نیست؛ حال آنکه با نظم، به واحد حقیقی مبدل می‌شود. پس چاره‌ای جز شناخت نظام وجود ندارد، زیرا حتی کوتاه‌ترین جملات قرآن نیز به تدبّر نیاز دارد و روشن شدن پیوستگی و نظم سوره‌ها زیبایی‌های آن را که منجر به علم و تقوی می‌شود، نمایان می‌سازد (فراهی، ۱۳۸۸: ۱۰-۹؛ ۱۷-۲۰؛ ۷۵-۷۳).

۷- گونه‌های نظم از نظر فراهی

در دیدگاه فراهی، به‌وسیله نظام یا همان وحدت موضوعی، زیبایی‌های یک سوره روشن می‌شود و فهم کلام بدون آن میسر نبوده و نظام است که مردم را به تعلیم و تعلم قرآن هدایت و تشویق می‌کند. این نظم گاهی به‌صورت عمود آورده می‌شود و گاهی به‌صورت تبع. گاهی مجمل است و گاهی مفصل. یکبار مقدم است و بار دیگر مؤخر، یکبار به‌تنهایی می‌آید و گاهی با چیزی همراه است. تبیین هر یک از گونه‌های نظم از نظر فراهی عبارت‌اند از:

الف) عمود: هر سوره موضوع معین و مضمون اصلی دارد که همه اجزای سوره به‌طور لازم و ملزومی با آن مرتبط‌اند و تنها هنگامی مفهوم کامل خود را آشکار می‌کنند که این عمود، کشف و محوریت آن در سوره تصدیق شود. وقتی مضامین متن به هم می‌پیوندند و حول عمود یکسان متمرکز می‌شوند و متن هماهنگ و متحد می‌شود، متن نیازمند ماهیت متمایز می‌شود (حرّی، ۱۳۹۰: ۵۵). هر سوره فقط دارای یک عمود است که آن عمود چیزهای زیادی دربردارد. مثل عمود سوره حجرات که واحد است و دربردارنده موارد زیر است: نهی از پیش افتادن از رسول و بالابردن صدا از صدای او، خواندن او در هنگام صبر برایشان بهتر است، امر به اصلاح کردن بین دو گروه از مؤمنین، نهی از مسخره کردن دیگران و با القاب زشت خواندن یکدیگر، نهی از سوءظن تجسس و غیبت و... (فراهی، ۲۰۰۸: ۴۲).

ب) تبع: بیان موضوع به‌وسیله حجت یا مثل (ضرب‌المثل) یا مقدمه‌سازی با حجت و مثل برای مطلب بعد، یا گسترده و محدود کردن موضوع قبل، یا جواب سؤال شخصی، یا ذکر حکمت‌آمیز آنچه با این مقام مناسبت دارد، یا بیان وعده و وعید و مدح و ذم، یا اظهار حمد و صفات خدا و... است که همان روح قرآن نامیده می‌شود (همان). از نظر فراهی، عمود، بزرگ‌ترین منظور از سوره نیست؛ بلکه عمود چیز جامعی است که همه قسمت‌های سوره را به هم پیوند می‌دهد. مهم‌تر از آن تبع است؛ مثل آیه نور که مانند بند تسبیح در وسط سوره، همه اطراف را به هم پیوند داده، درحالی‌که عمود نیست و تبع است. عمود سوره نور حُسن ادب در امور مربوط به خانه است (فراهی، ۲۰۰۸: ۴۳).

ج) مجمل: برای بیان اصول و کلیات است (همان).

د) مفصل: باب گسترده‌ای برای آموزش تدبیر و حکمت است (همان).

ه) مقدم و مؤخر برای وجوه خاصی هستند که متعرض این اقسام آخر نمی‌شویم. (همان) ظاهراً فراهی برای تعیین محور (عمود) یک سوره خاص از دستورالعمل زیر پیروی کرده است: هر بخش سوره دقیقاً مطالعه و موضوع مهم سوره مشخص می‌شود و آیات این بخش با هم مرتبط می‌شوند. سپس تلاش می‌شود که در پرتو موضوعات مهم هر بخش، مفهوم بنیادین آیات استنتاج شود. اگر این مفهوم بنیادین در سرتاسر سوره به طرز اندام‌وار بسط و توسعه یابد، به منزله عمود صحیح آن سوره تلقی می‌شود (حرّی، ۱۳۹۰: ۵۶).

۸- اثبات وجود نظام واحد برای یک سوره

در دیدگاه فراهی، قرآن کلام محکم منظمی است، به گونه‌ای که اگر ابتدای آن با انتهای آن جابه‌جا شود، نظام آن برهم می‌خورد (شرقاوی، ۲۰۱۶: ۳). دلایل فراهی در اثبات اینکه سوره واحد نظام واحد دارد، عبارت‌اند از:

۱. در قرآن، هم سوره‌های کوچک وجود دارد و هم سوره‌های بزرگ که چند برابر سوره‌های کوچک هستند. اگر امر واحد، نظام واحد و روش کاملی نباشد که با تمام شدن آن سوره پایان پذیرد، باید همه قرآن یک سوره واحد می‌بود.
۲. چون خدا سوره‌ها را به اندازه خاصی قرار نداده، اگر امر واحد و نظام کامل در یک سوره حاکم نبود، آیات آن به یک نحو نمی‌بود.
۳. می‌بینیم که خدا آیاتی را در سوره‌ای قرار داده و آن را سوره نامیده، گویی دیواری دور یک شهر کشیده است. چگونه آیاتی در یک سوره جمع می‌شوند، اما تشابه در معنا ندارند؟! دو سوره معوذتین با وجود شدت مناسبتی که بین آنهاست، دو سوره هستند نه یک سوره. همچنین سوره‌های تکویر، انشقاق، مرسلات، نازعات و ذاریات در معنا یکی هستند، اما نظم و اسلوب کلام در آنها مختلف است.
۴. تحدی به کمتر از یک سوره تعلق نگرفته است؛ زیرا خداوند یک سوره کامل را خواسته است و آوردن سوره حتی اگر کوچک باشد، مثل سوره کوثر، خارج از طاقت انس و جن است. پس منظور خدا از سوره، متنی است که از نظر موضوع کامل و از نظر ساختار منسجم است.
۵. با تدبیر در سوره‌های کوچک متوجه می‌شویم که از نظر ربط و نظام و دقت و لطافت و ارتباط آیات، مثل سوره‌های بزرگ بوده و بداهه‌گویی نیستند (ر.ک: فراهی، ۲۰۰۸: ۴۶).

۹- روش تفسیری

فراهی با همان رویکردی که در بخش گونه‌های نظم قرآن دارد، بر این باور است که مآخذ خبری (منابع نقلی) به اصل و امام و فرع و تبع تقسیم می‌شود. اصل و امام خود قرآن است و فرع و تبع چند قسمت است: احادیث نبوی و اقوال صحابه، شأن نزول، استعمالات لغت نزد اعراب، لغت و ریشه کلمه، کتب انبیای پیشین (فراهی، ۲۰۰۸: ۲۸)؛ بنابراین وی در تفسیر خود از چند شیوه استفاده کرده است: تفسیر قرآن با قرآن، تفسیر قرآن با سنت و اقوال صحابه، تفسیر با تکیه بر شأن نزول، تفسیر با استناد به استعمالات لغت توسط اعراب، روشن ساختن معنا به کمک لغت و ریشه کلمه، تفسیر با کمک کتب انبیای پیشین. در این بخش به این موارد اشاره می‌کنیم.

۱۰- تفسیر قرآن با قرآن

فراهی قایل است اولین چیزی که قرآن را تفسیر می‌کند، خود قرآن است. او می‌گوید: فهم برخی از قسمت‌های قرآن با برخی دیگر آن و حمل نظایر به هم را تأویل قرآن می‌گویند (فراهی، ۲۰۰۸: ۲۳). وی مصرانه به متن قرآن به منزله حکم نهایی معنا،

پای‌بند است. با مطالعه تفسیر او، به این برداشت متمایز می‌رسیم که فراهی، متن قرآن را نه سکویی برای پرش‌های اندیشمندانه برون‌سو، بلکه، مرکزی می‌داند که تمام مطالب تفسیری باید به آن ارتباط یابد و در واقع، معیاری است که ارزش و صدق مطالب تفسیری را نسبت به آن، می‌سنجند (میر، ۱۳۹۲: ۹۳). نمونه‌هایی از تفسیر قرآن به قرآن وی را در اینجا یادآور می‌شویم:

الف) او در تفسیر آیه «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (حمد/۵) از آیه «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ * وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (یس/۶۰ و ۶۱) استفاده کرده و بیان کرده است که «عبادت اقرار به توحید است و این آیه یادآور همان عهدی است که با خدا بستیم» (فراهی، ۲۰۰۸: ۹۱).

ب) همچنین وعده موجود در آیه «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ» (ذاریات/۵) را طبق آیه «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (نور/۵۵)، به وعده پیروزی و نصرت خدا به مؤمنین و وعده خذلان به کافرین تفسیر می‌کند (فراهی، ۲۰۰۸: ۱۲۳).

۱۱- تفسیر قرآن با سنت و اقوال صحابه

بهترین تفسیر نزد فراهی تفسیر توسط سنت نبی (ص) و اقوال صحابه است. او می‌گوید: «یقین دارم که صحاح مخالف قرآن نیستند و به مانند تبع، آیات را تفسیر می‌کنند (همان: ۲۴) و در احادیثی که بخاری و مسلم روایت می‌کنند، مجالی برای شک وجود ندارد (همان: ۷۰). این قسم تفسیر مثال‌های فراوانی دارد. برخی از آن‌ها را که فراهی در تفسیرش بر آن‌ها تکیه کرده است، نقل می‌کنیم:

الف) در تفسیر آیه «وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلِيلَةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ» (بقره/۶۱) می‌نویسد: مسکنه، مفعله است از مصدر سکون که برای عجز و تنگی معیشت استفاده می‌شود. مسکن کسی است که راه‌های کسب برای او بسته است (راوی، ۱۴۳۶: ۷۳). در این مورد به حدیث مالک از اعرج از ابوهریره استناد می‌کند: «لَيْسَ الْمَسْكِينُ الَّذِي تَرَدُّهُ اللَّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، وَ إِنَّمَا الْمَسْكِينُ الَّذِي لَا يَسْأَلُ وَلَا يُفْطَنُ لَهُ فِيعْطَى» (بخاری، ۱۴۲۲: ۲، ۱۲۵).

ب) فراهی در تفسیر آیه «وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (بقره/۲۵) به حدیث انس بن مالک از رسول خدا (ص) اشاره می‌کند که فرمودند: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ، إِلَّا حَرَمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ»: هیچ‌کس از روی راستی قلبش گواهی به یگانگی خدا و رسالت پیامبر (ص) نداد، مگر اینکه خدا آتش را بر او حرام کرد (بخاری، ۱۴۲۲: ۱، ۳۷). در ادامه فراهی، عمل صالح را شهادت به وحدانیت خدا و رسالت پیامبرش تفسیر می‌کند (راوی، ۱۴۳۶: ۷۴).

یکی از جنبه‌های مهم روش‌شناسی تفسیری فراهی، سنجش نقادانه روایات است. بخشی از این سنجش آن است که فراهی، گزارش مورد نظر خود را در بافتی بزرگ‌تر قرار داده و پیشینه انگیزه‌های صدور روایت را در نقد روایت دخیل می‌کند؛ خواه این روایت به تاریخ مربوط باشد، خواه به مذهب، شخص یا کاربرد زبان‌شناختی؛ فراهی این بافت بزرگ‌تر را با توجه به طیفی گسترده از منابع و مقایسه، مقابله، سازماندهی، طبقه‌بندی و ارزیابی تمام روایات در دسترس درباره موضوع مورد نظر، برمی‌سازد. شاهد مثال، انکار دلیلی است که فراهی برای حمله ابرهه به مکه ذکر می‌کند؛ اینکه، ابرهه به دلیل توهینی که به کلیسای او شده بود، به مکه حمله کرد. او استدلال می‌کند که شخصیت کلی ابرهه که در سایر روایت‌ها نقل شده،

سنخیتی با انگیزه او در حمله به مکه ندارد. روایت دیگری را که فراهی انکار می‌کند، فرار مکیان از ترس سپاه ابرهه و پناه‌گرفتن در کوه‌هاست (میر، ۱۳۹۲: ۹۳).

۱۲- تفسیر با تکیه بر شأن نزول

فراهی مانند برخی از قرآن‌پژوهان معاصر شیعه، شأن نزول را سبب نزول آیه نمی‌داند (ر.ک: معرفت، ۱۴۱۵: ۱، ۲۵۴). با این تفاوت که وی شأن و حال مردم در هنگام نزول آیه را شأن نزول می‌نامد. یعنی اموری که به آن‌ها شأن نزول می‌گوییم، در زمان نزول سوره موجود بوده‌اند؛ بنابراین از دیدگاه او هر سوره‌ای شأن نزولی دارد که تحت عمود سوره قرار می‌گیرد (فراهی، ۲۰۰۸: ۲۵). در واقع شأن نزول حقیقت را درباره آیات روشن کرده و مفسر را به یقین می‌رساند، ابهامات موجود درباره آیه را برطرف ساخته و حکمت و جهت حکم را مشخص می‌کند. وی در تفسیر در برخی موارد به شأن نزول تمسک کرده است که به مواردی اشاره می‌شود:

برای نمونه در تفسیر آیات ابتدایی سوره عبس با در نظر داشتن مقام عصمت نبی اکرم (ص) بیان می‌کند که پیامبر (ص) در زمانی که به دعوت رؤسای کفار و ثروتمندان مشغول بود، در برابر تکبر و خودپسندی ایشان بسیار صبر می‌فرمود. در همان زمان‌ها «عبدالله ابن مکتوم» که شخصی نابینا بود، نزد پیامبر آمد. پیامبر (ص) می‌ترسید که به ایشان (مؤمنان) بگویند پیروان تو نابینایان و ضعیفان هستند و ما هرگز از تو پیروی نمی‌کنیم، مگر اینکه آن‌ها را از خود برانی؛ زیرا ایشان هم کفو ما نیستند. او می‌ترسید که پیروانش در چشم مشرکان خوار شوند و از شدت غیرت و حیایی که داشت راضی نبود که اصحابش مورد طعن واقع شوند. در اینجا بود که آیه نازل شد. فراهی می‌گوید: «روی گرداندن و عبوس شدن پیامبر (ص) از آمدن نابینا در آن لحظه بود، نه از خود او. در واقع عتاب متوجه کفار و مشرکان است نه پیامبر» (فراهی، ۲۰۰۸: ۲۸۱-۲۷۸).

در برخی موارد، فراهی به نقد و رد روایات شأن نزول می‌پردازد؛ برای نمونه در سوره فیل فراهی به دلایل مختلف، توجیهاتی را که در کل برای حمله ابرهه ارائه می‌کنند، انکار می‌کند. در ابتدا، فراهی قبول ندارد که اعرابی که در شجاعت و جنگاوری، زبانزد عام و خاص‌اند و با چنان تهوری از کیان و استقلال خود دفاع می‌کنند، از لشکریان ابرهه به سهولت شکست بخورند. فراهی می‌نویسد: «هیچ بنی‌بشری نیست که مکان پرستش خود را چونان خانه خداوند در نظر نگیرد. با این تلقی، آیا همچنان می‌توان باور کرد که اعراب به‌جای دفاع در برابر دشمن، این جایگاه پرستش خود را به آن‌ها تسلیم کنند؟ نمی‌توان تصور کرد که حتی اعراب بیابان‌گرد نیز چنین عمل کنند و دیگر نمی‌گوییم که چطور اسبان، کوه‌ها، شمشیرها و تیرها برای قریشیان، مستحکم‌ترین دژهایی بود که در اختیار داشتند و از همان ابتدا، به حفظ کیان و استقلال خود علاقه‌مند بودند و این نکته، در سخنان مورخان بیگانه نیز آمده است» (فراهی، ۲۰۰۸: ۴۴۰-۴۳۹؛ میر، ۱۳۹۲: ۹۱-۹۰).

۱۳- تفسیر با استناد به کاربردهای لغت توسط اعراب

فراهی معتقد است که هر متنی طبعاً به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم نظارتی بر واقعیات فرهنگی و اجتماعی زمانه خویش دارد. در مورد متن وحیانی نیز این نکته وجود دارد که به وجهی ناظر به حوادث و واقعیات فرهنگی اجتماعی عصر نزول است؛ زیرا به غرض هدایت و ارشاد و تربیت الهی مخاطبان نازل شده است. وی در مطالعات آیات یا سوره‌های قرآنی، مخاطب سوره را دارای اهمیت بسیار می‌داند و بر این باور است که قرآن مطابق با قاعده، خطابش به عموم مردم است و در سوره‌هایی نیز که پیامبر (ص) مخاطب است (ر.ک: تین/۵؛ قارعه/۳)، عموم مردم طرف خطاب قرار دارند. بحث خطاب به‌ویژه، در سوره فیل، دارای اهمیت است که خطاب آیه اول آن به باور اکثر مفسران، به شخص پیامبر (ص) است، اما به‌زعم فراهی، قریشیان مخاطب اصلی این آیه محسوب می‌شوند (میر: ۱۳۹۲: ۹۳).

او می‌گوید: «معروف و منکر نزد اعراب شناخته‌شده بود و پیامبر (ص) فقط به معروف امر کرده و از منکر نهی فرمود» (فراهی، ۲۰۰۸: ۵۷). چون قرآن در بین اعراب و در فضای آن زمان نازل شده، از استعمالات و اسلوب رایج بین آنان در قرآن استفاده شده است تا برای آنان قابل فهم باشد. وی همچنین عقیده دارد که قرآن با فصاحت خود از کلمات غریب خالی و عاری است و هرآنچه در قرآن آمده است، در لغات عرب و اشعار و محاوراتشان بیان شده است (فراهی، ۲۰۰۲: ۱۰۸)؛ بنابراین خود او نیز در برخی موارد برای تفسیر به اسلوب رایج بین اعراب در کلمات مراجعه کرده و معنای آیه را روشن ساخته است. در زیر به برخی شاهد مثال‌ها اشاره می‌شود.

الف) برای تبیین قسم‌های موجود در قرآن بیان می‌کند که «لا»یی که در برخی آیات قبل از «أقسم» وارد شده است، معنای «کلاً» و شدت انکار کلام ماقبل را می‌دهد. سپس برای تأیید و اثبات حرف خود قسم یاد می‌کند؛ زیرا اعراب قسم را در ابتدای کلام می‌آورند، اما در جایی که پای انکار ظن سابق در میان باشد، شایسته است که کلام با نفی آغاز شود. برای این گفته خود به قول نابغه ذبیانی استناد می‌کند:

فلا لعمر الذی مسحت کعبته و ما هریق علی الانصاب من جسد
(نابغه ذبیانی، ۲۱/۱)

فلا عمر الذی اثنی علیه و ما رفع الحجیح الی الال
(نابغه ذبیانی، ۷۲/۱)

و نیز به قول امرئ القیس متمسک می‌شود:

لا و ایبیک ابنه العمامر ی لا یبدعی القوم انسی افمر
(امرؤ القیس، ۵۷/۱)

این شواهد، قسم برای انکار محض هستند؛ بنابراین متعلق انکار را نیز آورده و قسم یاد کرده است (فراهی، ۲۰۰۸: ۲۱۹).
ب) در تفسیر آیه «أفمن یتقی بوجهه سوء العذاب یوم القیامة و قیل للظالمین ذوقوا ما کنتم تکسبون» (زمر/۲۴) بیان می‌کند که اتقاء در باب افتعال متعدی به یک مفعول است و برای تأیید این مطلب، بیت زیر از نابغه را دلیل خود می‌آورد:

سقط النصیف و لم ترد اسقاطه فتناولتیه و اتقتننا بالیسد
(نابغه ذبیانی، ۲۴/۱؛ فراهی، ۲۰۰۲: ۲۵۳)

۱۴- روشن ساختن معنا به کمک لغت و ریشه کلمه

فراهی به مفردات و کلمات و ریشه آن‌ها بسیار اهتمام دارد. تا جایی که کتابی مجزا با عنوان «مفردات القرآن» نگاشته است و آن را به منزله مقدمه و فرش برای تفسیر خود می‌داند (بوزی، ۱۴۳۳: ۴). او می‌گوید: «شناخت مفردات، گام نخست در فهم کلام است و ندانستن جز به ندانستن کل می‌انجامد (همان). وی برای تبیین معنای مورد نظر آیه، ابتدا کلمات و مفردات آیه را بیان کرده و از میان وجوه مختلف کلمه، معنایی را که به آیه نزدیک‌تر است، می‌پذیرد و آیه را براساس آن تفسیر می‌کند. در برخی موارد نیز دیدگاه منحصر به فردی ارائه می‌کند. در زیر به برخی نمونه‌ها اشاره می‌شود.

الف) ذیل تفسیر سوره الرحمن، بیان می‌کند که مفسران اجماع دارند معنای «آلاء»، نعمت‌هاست؛ اما این معنا را نمی‌توان بر قرآن حمل کرد. او می‌گوید: منظور از «آلاء» کارهای عجیب است که در فارسی به آن «کرشمه» گفته می‌شود و کارهای عجیب خدا را «کرشمه ایزدی» می‌نامد و از آنجا که بیشتر کارهای خداوند از روی رحمت است، مفسران گمان کرده‌اند که «آلاء»، نعمت است (فراهی، ۲۰۰۲: ۱۲۵-۱۲۶).

ب) در تبیین آیه «وَقَالُوا كُونُوا هُوداً أَوْ نَصَاراً» (بقره/۱۳۵) می‌گوید: طعنه‌زنندگان بر قرآن گمان می‌کنند که کلمه «هُوداً» اشتباه است و اسم «یهود» از ماده «ه و د» گرفته نشده است، بلکه اسم «یهود» از «یهودا» -فرزند چهارم یعقوب- مشتق شده است. وی این گفته ایشان را ناشی از سوءفهم آنان می‌داند و بیان می‌کند که استعمال این لفظ در قرآن ایجاد آن نیست، بلکه برطبق زبان عربی است و اعراب فعل «هاد - یهود» را برای کسی که یهودی است یا یهودی می‌شود، به کار می‌برند (همان: ۳۲۴).

۱۵- تفسیر با کمک کتاب‌های آسمانی پیشین

برخی صاحب‌نظران معتقدند با نزول قرآن، مسلمانان از کتاب‌های آسمانی پیشین که صدق و کذب در آن‌ها به هم آمیخته بود، روی گرداندند (فراهی، ۲۰۰۸: ۴۸)؛ اما فراهی معتقد است که نزول قرآن بعد از کتب پیشین برای تکمیل ادیان گذشته و روشن‌سازی اختلافات پیروان آن ادیان بوده است. او می‌گوید: «باید کتب گذشته را به قرآن عرضه کنیم تا آن کتب و مخصوصاً اسرائیلیات موجود در آن‌ها تصحیح و تأویل شده و دین کامل شود. همچنین داستان‌هایی که در قرآن آمده است را باید به کتاب‌های پیشین رجوع داد و تأویلشان کرد (همان). در این بخش مواردی را که فراهی در تفسیر آیات از کتب مقدس بهره برده است، ذکر می‌کنیم:

الف) وی پنج آیه از سوره حمد را به پنج پیامبر نسبت می‌دهد. آیه «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» را به حضرت محمد (ص)، آیه «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» را به عیسی (ع)، آیه «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» را به موسی (ع)، آیه «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» را به داوود (ع) و آیه «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» را به ابراهیم (ع) نسبت داده است. وی برای اثبات ادعای خود از کتب عهدین گواهی می‌آورد (برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید به: فراهی، ۲۰۰۸: ۱۰۰-۱۰۳).

ب) فراهی در تبیین آیه «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ * لَوْ كَانَ هُوَآءِ آلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ» (انبیاء/۹۸ و ۹۹) چنین می‌نویسد: «شعائر خدا بزرگ داشته می‌شوند و شعائر شرک خوار می‌گردند و این جمله در واقع زشتی شرک و رسوایی مشرکان را نشان می‌دهد.» در این باره به عمل حضرت موسی (ع) در قبال گوساله سامری اشاره می‌کند: «ثُمَّ أَخَذَ الْعِجْلَ الَّذِي صَنَعُوا وَأَحْرَقَهُ بِالنَّارِ، وَطَحَنَهُ حَتَّى صَارَ نَاعِمًا، وَذَرَأَهُ عَلَى وَجْهِ الْمَاءِ، وَسَقَى بَنِي إِسْرَائِيلَ:» و گوساله‌ای را که ساخته بودند گرفته، به آتش سوزانید و آن را خرد کرده، نرم ساخت و بر آب پاشیده، بنی‌اسرائیل را نوشانید (سفر خروج: ۲۰/۳۲؛ راوی، ۱۴۳۶: ۸۱).

فراهی فقط به کتب مقدس اعتماد نمی‌کند، بلکه در برخی موارد کتب یهود و نصاری را بر ضد خودشان و افکار باطلشان که به خدا نسبت می‌دهند، به کار می‌گیرد؛ مثلاً در داستان ذبح اسماعیل، با برهان‌های قاطع و دلایل قوی از خود کتاب‌های مقدس، ثابت می‌کند که کسی که قرار بود ذبح شود، اسماعیل بود نه اسحاق؛ چنانچه ایشان می‌پندارند. او در این زمینه کتاب مستقلی نیز با عنوان «الرأی الصحیح فیمن هو الذبیح» نگاشته است (باندوی ندوی، ۲۰۱۶: ۱؛ راوی، ۱۴۳۶: ۷۹).

ج) فراهی در بررسی روایات وارد شده از اهل کتاب از زبان‌های عبری و انگلیسی و فارسی استفاده کرده است و به روایاتی که در کتاب‌های تفسیر بیان شده، اکتفا نکرده، بلکه به کتاب‌های خود یهود و نصاری درباره قرآن مراجعه کرده است تا حجتی علیه ایشان باشد (شریجی، ۲۰۰۴: ۴۷۴). نظر فراهی درباره اسرائیلیات با سایر مفسران تفاوتی ندارد، اما وی به دلیل تسلط بر زبان عبرانی، به نقد و رد اسرائیلیات وارد شده در تفسیر می‌پردازد. روشن است که روایات معروف به اسرائیلیات از سه حال خارج نیستند: روایاتی که تصدیق کردن آن‌ها در صورتی که قرآن و سنت پیامبر (ص) بر راستی آن گواهی دهند، واجب است؛ روایاتی که تکذیب کردن آن‌ها در صورتی که قرآن و سنت پیامبر (ص) بر کذب آن گواهی دهند، واجب است؛ روایاتی که تصدیق و تکذیب آن‌ها جایز نیست. اسرائیلیاتی که در کتاب‌های تفسیر بیان شده‌اند، چون سند ندارند و سنت پیامبر (ص) و

قول صحابه آن را تأیید نمی‌کند، قابل اعتماد نیستند و چون حق یا باطل بودن آنان دانسته نمی‌شود، آن‌ها را نه تصدیق کرده و نه تکذیب می‌کنیم (ر.ک: فرحات، ۲۰۰۶: ۱۴۱-۱۴۰)؛ زیرا پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ»: اهل کتاب را نه تصدیق و نه تکذیب کنید (فراهی، ۲۰۰۸: ۳۷). این روایت اشاره به روایات دسته سوم دارد که قابل اعتماد نیستند و تصدیق و تکذیب نمی‌شوند.

۱۶- نتیجه

نتایج حاصل از پژوهش حاضر در محورهای زیر قابل جمع است:

۱. فراهی همانند مفسران سده چهاردهم از جمله کسانی است که بحث نظام و تناسب بین آیات یک سوره و سور قرآن را مطرح کرده و آن را به بهترین شکل تبیین می‌کند. برای هر سوره یک عمود در نظر می‌گیرد که مضمون کل سوره پیرامون آن عمود دور می‌زند.
۲. او در روش تفسیری خود از قرآن، سنت پیامبر (ص) و احادیث صحابه، شأن نزول، استعمالات لغت نزد اعراب، لغت و ریشه کلمه و کتب انبیای پیشین استفاده کرده است. قرآن را به عنوان بهترین منبع برای تبیین معنای خود آیات قرآن می‌شناسد. به لغت و ریشه کلمات جایگاهی ویژه می‌دهد و نقش استعمالات رایج بین اعراب در روشن ساختن مراد آیات را برجسته کرده است و به اشعار آنان در جای‌جای تفسیر خود استناد می‌کند.
۳. دلیل استناد فراهی به فرهنگ عربی در بیان معنای کلمات به‌طور گسترده را می‌توان ناشی از دو امر دانست: یکی آنکه دایره دانش شرح لغات در ذهن فراهی در اوج کمال است؛ دیگر آنکه وی با رویکردی موضوعی به معناشناسی کلمات از همه کاربردهای متنوع حقیقی و مجازی واژه ذیل یک عنوان بحث کرده است؛ از این رو، تلاش کرده است که برای هر واژه یک معنای اصلی و مرکزی معرفی کند و دیگر معانی واژه را به آن بازگرداند. بر این اساس می‌توان گرایش وی را در «تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان»، گرایش ادبی معرفی کرد.

۱۷- منابع

قرآن کریم.

- آقایی، سید علی. (۱۳۸۶). انسجام قرآن؛ رهیافت «فراهی-اصلاحی» در تفسیر، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، ۱۳(۴۹-۵۰): ۲۱۶-۲۵۹.
- آقایی، سید علی. (۱۳۸۸). انسجام قرآن از نظریه تا عمل: مقایسه روش تفسیری فراهی-اصلاحی و حوی، مجله کتاب ماه دین، ۱۲(۱۴۴): ۷۱-۷۹.
- باندوی ندوی، خالد. (۲۰۱۶). آراء الشيخ عبدالحميد الفراهي في مسائل دقيقة في تفسير القرآن الكريم، مجلة الاكترونيكية اقسام الهند، (۱).
- بخاری جعفی، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله. (۱۴۲۲ق). الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله (ص) و سننه و أيامه (صحيح البخاري)، دمشق: انتشارات دار طوق النجاة (مصرورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي).
- بوزی، محمد. (۱۴۳۳ق). اتجاهات التجديد و مناهجها في تفسير القرآن الكريم و موقع منهج الدراسة المصطلحية منها، مراکش: بی‌نا.
- جاحظ، عمرو بن بحر. (۲۰۰۲). رسائل الجاحظ، بيروت: دار و مكتبة الهلال.

حرّی، ابوالفضل. (۱۳۹۰). درباره کتاب انسجام در قرآن: مطالعه مفهوم نظم در تدبیر در قرآن اثر اصلاحی نگاشته مستنصر میر، مجله کتاب ماه دین، ۱۶۳: ۵۱-۵۹.

حسنی طالبی، عبدالحی بن فخر الدین. (۱۴۲۰ق). الإعلام بمن فی تاریخ الهند من الأعلام المسمى بـ(نزهة الخواطر و بهجة السامع والنواظر)، بیروت: انتشارات دار ابن حزم.

دراز، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۶ق). النبأ العظيم نظرات جديدة فی القرآن الکریم، مصر: انتشارات دار القلم للنشر والتوزيع. راوی، محمد فرید. (۱۴۳۶ق). الامام عبدالحمید الفراهی و جهوده فی التفسیر و علوم القرآن، مالزی: انتشارات دار الشاکر للطباعة و النشر.

زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله. (۱۴۱۰). البرهان فی علوم القرآن، بیروت: انتشارات دار المعرفة. شربجی، محمدیوسف. (۲۰۰۴). الامام عبدالحمید الفراهی و منهجه فی تفسیره «نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان»، مجله جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية و القانونية، ۲۰(۲): ۴۵۹-۴۸۷.

شرقاوی، عمرو. (۲۰۱۶). المعلم عبدالحمید الفراهی و جهوده فی الدراسات القرآنیة، مجلة الدراسات الدينية، ۳(۲۵). فتاحی زاده، فتحیه؛ افسردیر، حسین. (۱۳۹۸). تأثیر مبانی فکری سیداحمدخان هندی براندیشه‌های تفسیری وی، مطالعات شبه‌قاره، ۱۱(۳۶): ۱۹۵-۲۱۴.

فراهی، عبدالحمید. (۱۳۸۸). النظام، هند: المطبعة الحمیدية. فراهی، عبدالحمید. (۲۰۰۲). مفردات القرآن: نظرات جدیده فی تفسیر الفاظ القرآنیة، بیروت: انتشارات دارالغرب اسلامی. فراهی، عبدالحمید. (۲۰۰۸). تفسیر نظام القرآن و تأویل القرآن بالفرقان، هند: انتشارات الدائرة الحمیدية. فراهیدی، خلیل بن أحمد. (۱۹۸۵). کتاب العین، بغداد: انتشارات دار و مكتبة الهلال. فرحات، محمد اقبال احمد. (۲۰۰۶). اصول التفسیر عند العلامة الفراهی، مجلة جامعة الشارقة للعلوم الشرعية و الانسانية، ۳(۲): ۱۵۳-۱۳۱.

گلی، مهناز. (۱۳۹۴). نقد و بررسی دیدگاه سید احمد خان هندی در مورد معجزه، مطالعات شبه‌قاره، ۷(۲۲): ۶۹-۹۲. معرفت، محمدهادی. (۱۴۱۵ق). التمهید فی علوم القرآن، قم: مؤسسة النشر الاسلامی.

میر، مستنصر. (۱۳۸۶). پیوستگی سوره در قرآن تحولی در تفسیر قرآن در قرن بیستم، ترجمه محمدحسن محمدی مظفر، مجله آینه پژوهش، ۱۸(۱۰۷-۱۰۸): ۲-۹.

نقوی، سید علی محمد. (۲۰۱۴). تفسیر و مفسران در هند، دهلی نو: الفآرت، نوئیدا (یو.پی).